

MEDEDELINGEN
VAN DE KONINKLIJKE VLAAMSE ACADEMIE VOOR WETEN-
SCHAPPEN, LETTEREN EN SCHONE KUNSTEN VAN BELGIË
Klasse der Wetenschappen. Jaargang XXII, 1960 — n° 5

"DE APOTHEEK IN DE MIDDELEEUWEN,,

DOOR

Dr D. A. WITTOP KONING

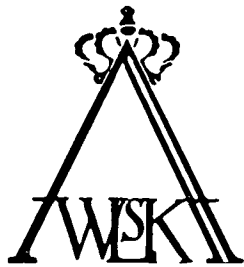
1960

PALEIS DER ACADEMIËN — HERTOOGSSTRAAT, 1
BRUSSEL

”DE APOTHEEK IN DE MIDDELEEUWEN,,

DOOR

Dr D. A. WITTOP KONING

1960

PALEIS DER ACADEMIËN — HERTOOGSSTRAAT, 1
BRUSSEL

MEDEDELINGEN
VAN DE
KONINKLIJKE VLAAMSE ACADEMIE VOOR
WETENSCHAPPEN, LETTEREN EN SCHONE KUNSTEN
VAN BELGIË

•

KLASSE DER
WETENSCHAPPEN
JAARGANG XXII
N^r 5

1960

PALEIS DER ACADEMIËN — HERTOOGSSTRAAT, 1
BRUSSEL

Dr D. A. WITTOP KONING : *De apotheek in de middeleeuwen.*

INLEIDING

De geschiedenis verloopt nu eenmaal niet met schokken en zo is het ook onjuist, de geschiedenis van de pharmacie te laten beginnen met het jaartal 1240, het jaar waarin Frederik II van Napels en Sicilie de verordening uitvaardigde waarbij de artsenijsbereidkunde gescheiden werd van de geneeskunde. Ook deze verordening legde een bestaande toestand vast en zo kent men in vroegere tijden dan ook een min of meer georganiseerde geneesmiddelenbereiding.

Het is de verdienste geweest van Jonckheere (1) het hardnekkig standhoudende sprookje van de priesters, die in het oude Egypte in de tempel geneesmiddelen bereidden, uit de wereld te helpen. Hij komt tot de conclusie dat ook reeds in het oude Egypte een georganiseerde geneesmiddelenbereiding bestond, een conclusie die ik niet kan delen. De naamloze functionarissen die hij aanhaalt kunnen evenzeer arts geweest zijn en dat de arts tevens geneesmiddelen bereidde, bewijst hij zelf wel. Zolang er dus geen betere bewijzen aan te halen zijn voor een georganiseerde geneesmiddelenbereiding door aparte functionarissen in het oude Egypte, laat ik deze bereiding liever in handen van de medicus.

Het is de Griekse geschiedschrijver Olympiodoros die in de 5e eeuw na Chr. bericht dat de arts voorschrijft en de pigmentarius het recept uitvoert. Ook in de aanvang van de arabische periode werkt de geneesmiddelenbereider onder controle van de medicus, wij zien hem echter meer en meer aan zelfstandigheid winnen.

Naar moeilijk te controleren arabische bronnen, zou er reeds in 754 een apotheek in Bagdad gesticht zijn door kalief Alimanzur en omstreeks 800 zouden er reeds apotheken bestaan hebben in Dschondisabur en El-Hira. Deze apotheken zijn voortgekomen uit de oosterse drogerijenbazar, zoals die thans nog bestaan en we zullen dus een criterium aan moeten leggen, wanneer wij van een apotheek kunnen spreken. Hieraan moe-

(1) F. JONCKHEERE : *Le „Préparateur de Remèdes” dans l'Organisation de la Pharmacie égyptienne*, in *Veröffentlichung 29 Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für Orientforschung* 1955, p. 149.

ten wij de voorwaarde verbinden van toezicht van overheidswege op de bereidingsplaatsen van de door de medicus voorgeschreven recepten.

WETTELIJKE REGELING

Het is de verdienste van Frederik II Hohenstaufen, koning van Napels en Sicilie, tussen 1231 en 1240 voor het eerst in Europa in de wetgeving van een staat het apothekersvak geregeld te hebben. In zijn Constitutiones regelt hij :

1. het toezicht op de geneesmiddelenbereiding in de apotheken. Hiertoe werden twee beëdigde ambtenaren aangesteld in ieder rechtsgebied, onder wier toezicht electuaria, stropen en andere geneesmiddelen bereid moesten worden;
2. het afleggen van een eed door de apotheker, dat hij de geneesmiddelen betrouwbaar, volgens de regelen der kunst en in een geschikte vorm bereiden zal;
3. verbod van belangengemeenschap tussen arts en apotheker;
4. beperking van de apotheken tot bepaalde plaatsen „dergelijke apotheken zullen niet overal zijn maar in bepaalde steden van het rijk”.
5. vaststelling van de prijzen „voor composita en simplicia die niet langer dan een jaar bewaard worden : 3 taren, voor diegenen die langer bewaard worden 6 taren per ons”.

Nadrukkelijk dient hieraan toegevoegd te worden dat Hein (1) vastgesteld heeft dat er geen sprake is van het voorschrijven van een bepaald voorschriftenboek. Voorts mogen wij niet zeggen dat Frederik II bij zijn kroning tot Rooms keizer deze verordening ook in Duitsland ingevoerd heeft. Wel zullen geleidelijk aan deze bepalingen algemeen ingang vinden, behoudens die van de numerus clausus, vanwege de monopoliepositie noodzakelijkerwijze gebonden aan een taxe — welke slechts in bepaalde landen o.a. Duitsland ingang vonden.

Voor onze streken is de oudste verordening die van Yperen. Van Schoor (2) dateert deze keur tussen 1292 en 1310, de juiste ouderdom is niet meer na te gaan daar het origineel in de eerste wereldoorlog verloren ging. De inhoud van deze keur komt op het volgende neer :
de apotheker moet een eed afleggen dat hij niet te duur zal laten betalen en slechts goede geneesmiddelen zal leveren;
scheiding tussen genees-, heel- en artsnijbereidkunde;
het afleggen van een examen;

(1) W. H. HEIN : *Die Medizinalverordnung Friedrichs II*; Eutin 1957.

(2) O. VAN SCHOOR : *La plus ancienne législation medico-pharmaceutique de Belgique*, Vorträge Hauptversammlung Basel 1934, p. 22.

als voorschriftenboek wordt het Antidotarium Nicolai bindend verklaard;
een gewichtsstelsel van 1 ons tot 1 noir tournois wordt vastgesteld, (een noir tournois gaat terug op een munt, de Tourse groot);
het gebruik van goede grondstoffen wordt voorgeschreven;
het gewicht der dure simplicia mag niet verminderd worden, noch mogen zij geheel weggelaten worden;
geen quid pro quo te geven, waarmede het product niet meer volgens het Antidotarium zou zijn;
de apotheker of zijn knecht moeten kunnen lezen;
de apotheker mag geen nieuwe confecten maken zonder voorafgaande visitatie der grondstoffen door de gezworen medicus;
hij moet op zijn vaatwerk de tijd en datum der bereiding van de inhoud schrijven;
hij mag geen sterk laxante, zware vergiften of abortiva verkopen of cadeau geven zonder voorschrift van een arts;
hij mag geen recepten klaarmaken voor anderen dan waarvoor ze uitgeschreven zijn;
hij behoeft niet toe te staan dat een dokter zijn medicijnen duurder doorverkoopt om deel te hebben in de winst.

Yperen is wel de enige plaats in de Nederlanden waar al zo vroeg een verordening voor de artsnijbereiders uitgevaardigd werd. Antwerpen kent wel een verordening van 1422 tegen de inbreuken op het juiste gewicht en de hoedanigheid der waren. De verkoop van „specien, medicijnen voor wormen of andere ziekten, zalven, olien, theriaken” was slechts toegestaan wanneer deze door de Meersedekens eerst gekeurd waren. Voorts kent Antwerpen een verordening op de groothandel van 1447 en één op de bereiding van de theriak van 1499—waarop ik nog nader terugkom — maar eerst in 1517 wordt hieraan een pharmaceutisch gedeelte toegevoegd. Gent kent bepalingen van 1456 waarbij het de dokter verboden wordt apotheker te spelen en de visitatie van de apotheken ingesteld wordt. Ook Brugge kent in 1497 visitatie.

Ook in de noordelijke Nederlanden treffen wij eerst omstreeks 1500 de eerste verordeningen aan, Amsterdam 1519, Bergen op Zoom 1530. Slechts Maastricht heeft een keur van voor 1500, namelijk van 1490, waarbij slechts geeist werd de eed en geen aflevering van het één voor het ander, d.w.z. geen quid pro quo (1).

De aanstellingsacten van de stadsapothekers, zoals die waarschijnlijk onder duitse invloed in het oosten van ons land voorkomen, bevatten ook allerlei regels waaraan de apotheker zich moest houden. Zo bijv.

(1) D. A. WITTOP KONING : *De herkomst van onze Nederlandse pharmaceutische ordonnantien*. Pharm. Tijdschr. voor België, 29 (1952) p. 77.

in Kampen 1470 „... ende sal sijn materialen niet hoger geven dan boven ende beneden 't Utrecht, Amstelredam, Arnhem, Sutphen of toe Deventer” en te Zutphen 1484 „meister Johan (de stadsdocter) sall oick totten apteken eyn opsien hebben, dattet gemeyne volck... mit gueder medecinen, van varsschen kruede ende anders, bewairt warde”.

VOORSCHRIFTENBOEK

Hiervoor hebben wij gezien dat de keur van Frederik II van 1240 geen voorschriftenboek noemt en dat de verordening van Yperen van omstreeks 1300 het Antidotarium Nicolai als voorschriftenboek verplicht stelt. Het Antidotarium Nicolai is dus de eerste in de Nederlanden gebruikte pharmacopee. Tot nog toe werd aangenomen dat dit voorschriftenboek in het begin van de 12^e eeuw samengesteld werd door een Nicolaus Salernitanus uit een veel groter werk. Dit grote Antidotarium was echter nergens te vinden.

Het is de verdienste van Lutz (1) geweest het Antidotarium Magnus te Bazel teruggevonden te hebben. Het werd omstreeks 1100 geschreven door een nog onbekende auteur en bevat meer dan 1100 voorschriften (afb. 1-3). Hieruit werd te Parijs in de eerste helft van de 13^e eeuw het Antidotarium Nicolai samengesteld, waarschijnlijk door de hoogleraar Nicolaus van Farnham. Het omvatte ongeveer 140 recepten.

Het Antidotarium Nicolai wordt als Nederlands handschrift bewaard in de bibliotheken van Brussel (2) en Parijs. Behalve voor Yperen omstreeks 1300 werd het in 1517 voor Antwerpen en in 1519 voor Amsterdam de verplichte pharmacopee. Het schijnt dat het niet in de Nederlanden gedrukt is, waarschijnlijk heeft men de handschriften of de gedrukte uitgaven van Venetie (1471) of Lyon (Lugdunum) 1511 gebruikt. Het Antidotarium Nicolai maakt in het Brusselse handschrift deel uit van de serie werken afkomstig van Johan Yperman (1260?-1310?), medicus en chirurgijn te Yperen. Deze studeerde te Parijs en heeft van daar het Antidotarium zowel als de gegevens voor de keur van Yperen meegebracht. Naast het Antidotarium en de Chirurgie bevat deze collectie ook de medicine van Avicenna. Dit werk behoort helaas nog tot de ongepubliceerde delen van het manuscript van Yperman. Het zou van groot belang zijn ook dit deel in bewerking uit te geven want ook dit werk zal in het middeleeuwse België in gebruik geweest zijn.

(1) A. LUTZ : *Der verschollene frühsalernitanische Antidotarius Magnus in einer Basler Handschrift aus dem 12. Jahrhundert und das Antidotarium Nicolai*. Acta Pharmaciae Historica 1959, nr 1.

(2) W. S. VAN DEN BERG : *Eene middelnederlandsche vertaling van het Antidotarium Nicolai*, Leiden 1917.

In Utrecht bevindt zich nog een middelnederlands handschrift uit 1300 „het boec van broeder Thomas” een Circa Instans handschrift „ghetogen en ghecopuleert uit Galienus boeken ende Avicenna”. Beide waren echter geen officiële pharmacopee.

Nog een tweede pharmacopee verschijnt op het einde der middeleeuwen. Het is het Ricettario della città di Firenze, het voorschriftenboek, in 1499 samengesteld en wettelijk verplicht gesteld voor Florence. Aangezien het in het Italiaans geschreven was, was het moeilijk toegankelijk voor de rest van Europa. Het is de Vlaamse botanicus Charles de l’Ecluse, die het in het latijn vertaalde in 1561.

Een ander Italiaans voorschriftenboek, het Lumen Apothecariorum seu Luminare minus van Quiricus de Augustis, dat voor het eerst gedrukt werd in Venetië in 1494 heeft ook grote invloed in de Nederlanden gehad. Reeds in 1515 verscheen dit boek in Brussel in de Nederlandse taal onder de titel „licht d’apothekers” (afb. 4). Het boek bevat 304 voorschriften, verdeeld over 15 rubrieken. Het licht der apothekers werd nog viermaal herdrukt in de Nederlanden (Antwerpen 1529, 1564, Amsterdam 1590 en nog in 1623 te Rotterdam).

APOTHEKER

Het woord apotheker heeft zoals Daems (1) aantoonde een geleidelijke verandering in betekenis ondergaan, te beginnen met beheerder van de goederen der kloosters, vervolgens meer speciaal van de boeken en geschriften, van de keuken en keldervoorraden, van de wijnen, van de kruiden, specerijen en geneesmiddelen tot aan bereider van geneesmiddelen. Dit heeft vooral in Frankrijk moeilijkheden gegeven. De apothekers in het klooster St. Hilaire gevonden aan het einde van de 10^e eeuw zijn stellig geen geneesmiddelenbereiders maar de persoon die bij afwezigheid van de abt met de leiding van het klooster was belast. In de Nederlanden hebben wij dergelijke moeilijkheden niet, het woord apotheker betekent daar van oudsher geneesmiddelenbereider. De eerste apothekers in de Nederlandse steden verschijnen in het laatste kwart van de 13e eeuw, zo Anselmus de apotheker te Utrecht in 1276, Petro apothecario de Montpellier in 1285 te Brugge. In Yperen wordt inplaats van apothécaire ook espicier en specyer gebruikt. Men krijgt de indruk dat te Brugge in de grote handelsstad reeds in 1300 apotheker en kruidenier naast elkaar voorkomen. De crudenare is dan de groothandelaar in kruiden en specerijen.

(1) W. F. DAEMS : *Die Termini technici apoteca und apotecarius im Mittelalter*. Die Vorträge der Hauptversammlung der Int. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Rom 1954.

In de loop van de 14^e en 15^e eeuw komen in alle steden van de Nederlanden apothekers voor (1).

De oudste bekende afbeelding van de apotheker in een Nederlands boek bevindt zich in de *Dyalogus creaturarum moralisatus* van de Goudse boekdrukker Gerard Leeu. In dit in 1840 verschenen boek komt de fabel voor van de apotheker en de ooievaar, verrijkt met een houtsnede die een statig voortschrijdende apotheker voorstelt met een bloem in zijn hand (afb. 5). Het is niet bekend of deze afbeelding teruggaat op een oudere Italiaanse voorstelling (2).

APOTHEEK

De eerste apotheken ook in onze streken zullen de kloosterapotheken geweest zijn. Een klassiek voorbeeld hiervan is het klooster van St. Gallen waarvan een plattegrond uit 830 met geneeskruidentuin en apotheek (*armarium pigmentorium*) bewaard gebleven is.

In de noordelijke Nederlanden zijn gegevens bekend van de abdij van Egmond (schilderij van voor 1509) en het Minderbroederklooster te Utrecht, waar immers in 1300 het boec van broeder Thomas geschreven is (3). In de zuidelijke Nederlanden zal de abdij van Orval genoemd kunnen worden, hoewel we van de apotheek geen oude gegevens bezitten en het Predikherenklooster te Antwerpen.

Wij kennen uiterlijk en inrichting van de apotheken in de 13e, 14e en 15e eeuw slechts door de oude miniaturen. Ganzinger (4) schrijft : Deze apotheken kunnen in donkere kelders, in nauwe straten gevestigd, geweest zijn, maar ook winkeltjes of open kramen bijv. tegen de muren van een kerk. Nergens is ook maar één apotheek uit deze vroege tijd als bouwwerk bewaard gebleven. Van geen enkele zijn tot de inrichting behorende voorwerpen tot ons gekomen en zelfs van een duurzaam werktuig als de vijzel is geen enkele van de uit die tijd bewaard gebleven exemplaren aan een bepaalde apotheek toe te schrijven.

Het is geen wonder dat ook de beeldende kunst als bron vervallen moet voor deze tijd waarin de muurschildering en het schilderij nog geheel in dienst staan van de godsdienst en het landschap en het interieur slechts aarzelend als achtergrond optreden, nog lang niet echter om hun zelfs

(1) L. J. VANDEWIELE : *De oudste gegevens over apothekers in België*. Bulletin Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux 8 (1954).

(2) E. GRENDEL : *De ooievaar en de apotheker, of de oudste beeltenis van een apotheker in de nederlandse literatuur*. Pharm. Weekbl. 1959 p. 97.

(3) Hk. COHEN : *Bijdrage tot de geschiedenis der geneeskruidcultuur in Nederland*. Rotterdam 1927.

(4) K. GANZINGER : *Zur Ikonographie der mittelalterlichen Apotheke*. Heilmittelwerke Jahrbuch 1956, p. 12.

wil werden uitgebeeld. Zo zijn het slechts weinig taferelen uit de verluchte handschriften die ons enig uitsluitsel kunnen geven over het toneel van de pharmaceutische werkzaamheid in de middeleeuwen.

EXTERIEUR

Het exterieur van de middeleeuwse apotheek vinden we in de vorm van een open winkel terug op een miniatuur in het *Livre du Gouvernement des Princes* dat bewaard wordt in de nationale bibliotheek te Parijs (afb. 6). Het stelt voor een middeleeuwse straat met rechts op de voorgrond een apotheek met zijn uitstalling van potten en suikerbroden. Het opschrift *Bon Ipocras* duidt aan dat men er aromatische wijnen bereidt.

INTERIEUR

Voor het interieur van de middeleeuwse apotheek zou ik U een beeld willen tonen uit één der handschriften *Tacuinum Sanitatis* zoals die bewaard worden in de bibliotheken van Wenen, Rome en Parijs. Zij zijn alle vervaardigd omstreeks 1500 in Verona of omgeving. Hierin wordt een hele reeks winkeltjes als ruimten van geringe diepte met een plat houten luik afgebeeld. Aan de achterwand ziet men één of twee brede planken waarop verdere spanen dozen, veelal echter ook verschillende kannen en kruiken van eenvoudige witte, groene, bruine of blauwe kleur staan, de laatste ook met een versiering van witte lijnen. Ook kleiner vaatwerk, busjes die uit hout of metaal vervaardigd zijn en kleine glazen flesjes staan hierop. Als werkelijke apotheek verschijnt in dit boek het blad van de theriak (afb. 7). Hierop ziet men naast de waardige, in een mantel met wijde mouwen gehulde apotheker een jong knechtje, dat met een spatel in een bus roert. De talrijke kleine busjes op de planken wijzen wel op een in kleine hoeveelheden te gebruiken, kostbare inhoud. Onbeschilderde slanke, hoge houten busjes, groene en blauwe kruiken, flessen en busjes, die deels met gelijkvormige deksels, deels met varkensblaas afgesloten zijn. Wat op geen der andere afbeeldingen in dit werk voorkomt zijn de beide zakken die onder de planken aan de wand hangen en die voor de vakkundige bewaring van gedroogde kruiden dienen, zoals dat in voorschriftenboeken en latere verordeningen telkens weer verlangd wordt.

In de apotheek te Arnhem worden in 1419 ten behoeve van de hertogin gehaald en gezonden naar Grave : „Eyn lederen sack tot clareit mit pulver, Ende noch enen lederen sack mit pulver”.

POTTEN

De beschrijving van de apothekerspot op deze miniaturen is niet voortgesproten uit de fantasie van de kunstenaar en zijn liefde voor de kleur, maar komt overeen met de werkelijkheid. Hiertoe toon ik U allereerst een miniatuur uit de *Canone Maggiore* van Avicenna. Het is een hebreeuwse vertaling van het originele Arabische handschrift, uit de universiteitsbibliotheek te Bologna. Men ziet hierop Avicenna afgebeeld, die in een open apotheek aanwijzingen geeft voor de bereiding van geneesmiddelen (afb. 8). Opvallend is de serie albarelli, allen versierd met een geometrisch figuur in blauw op witte fond. Ten bewijze dat de weergave van deze potten niet op fantasie berust, kan ik U een afbeelding tonen van een dergelijke pot uit de verzameling van de firma Hoffmann Laroche te Bazel. Het is een pot, vervaardigd te Faenza in de eerste helft van de 15^e eeuw en versierd met geometrische motieven in oosterse stijl (afb. 9).

Een tweede voorbeeld dat ik U kan tonen is een miniatuur uit de Vlaamse school van omstreeks 1500, voorkomende in een gebedenboek van Philips de Schone, thans in de Bodleian Library te Oxford. Hierop zien we rechts onderaan een Spaanse apothekerspot, versierd met een bladmotiefje in metaalglanzende kleuren (afb. 10). Een dergelijke pot vinden we terug op het beroemde Potinari altaar van Hugo van der Goes ($\pm 1435-1482$) nu gevuld met lelies en irissen (afb. 11). Dat de versiering van deze potten niet uit de fantasie van de kunstenaar spruit kan ik U weer duidelijk maken door een tweetal van deze prachtige potten te tonen zoals die vervaardigd werden te Valencia, omstreeks 1500 (Museum Boymans, Rotterdam) (afb. 12).

Ook bij de uitbeelding van Maria Magdalena met de zalfpot zijn apothekerspotten uit die tijd afgebeeld. Als voorbeelden zouden te noemen zijn schilderijen van Jan van Eyck, Jacob Cornelisz van Oostsanen enz.

Omstreeks 1500 komen Italiaanse pottenbakkers naar Antwerpen en vervaardigen daar ook apothekerspotten. Hoe de in onze streken gebruikte apothekerspotten van voor die tijd er uit gezien hebben is niet te zeggen, misschien was het volledig import uit Italië of Spanje, zoals de Spaanse pot op de miniatuur en het schilderij van Hugo van der Goes.

Met de invoering van de boekdrukkunst wordt het aantal natuurgetrouwe afbeeldingen van de apotheek groter. Als voorbeeld laat ik U zien de afbeelding uit de *Hortus Sanitatis* uit 1496 (afb. 13). De apparatuur van de apotheker is hier duidelijk te zien, de vijzel, de balans, de spatel en het voorschriftenboek. De opstand is goed gevuld met standpotten, met grote spanen dozen en met talrijke houten busjes voor de bewaring van de geneesmiddelen, die van de meest uiteenlopende wapens voorzien zijn. Zeker hebben zij niet slechts ter aanduiding van de inhoud gediend, want aan de bewaard gebleven stukken van deze soort is met zekerheid een

opschrift te herkennen. Waarschijnlijk is hun toepassing toe te schrijven aan een soort mode van die tijd, die ook meubels en andere gebruiksvoorwerpen met wapens versierde en hiermede de versiering van dergelijke houten bussen met kleurige strepen en ringen verving. Op de pot rechts boven de deur, evenals op alle spanen dozen van de beide bovenste rijen is duidelijk de band met het opschrift te zien. Zeven stuks van dergelijke houten busjes bevinden zich in het Oostenrijks museum voor toegepaste kunst te Wenen (afb. 14). Zij stammen vermoedelijk uit de tijd omstreeks 1500 uit de Adlerapothek in Krems aan de Donau. Een der opschriften luidt *Semen Portulacc(ae)*. Een houtsnede uit het „Buch des Lebens” van Marsilius Ficinus uit Florence (1508) toont dergelijke potten, evenals een afbeelding uit het *Buch der Chirurgia, Hantwirckung der Wundartzny* 1497. Ook bij Jost Amman komen dergelijke wapens op de apothekerspotten voor.

OPSCHRIFTEN

De pharmaceutische opschriften van de apothekerspotten kwamen eerst tegen het einde van de 15^e eeuw in zwang. Aangezien, althans voor Europa ten noorden van de Alpen, nadrukkelijk als zodanig aanwijsbare apothekerspotten, uit welk materiaal dan ook, van vóór het jaar 1500 niet bewaard gebleven zijn, is men ook hier op afbeeldingen van middeleeuwse apotheken aangewezen. Deze zijn echter vrijwel uitsluitend het product van de boekverluchting en hier moest men om begrijpelijke redenen, namelijk vanwege de geringe grootte, van vrijwel alle details afzien. Zo ontstaat de indruk, als of de vroege apothekerspotten helemaal geen opschrift droegen en slechts het verschil in beschildering een onderscheid mogelijk maakte. Op een miniatuur in Trinity College te Cambridge trof Ganzinger (1) de volgende opschriften op de potten aan : *Diat*, *Diate*, *Diap*, *Apoa*, *Pop*, *Poat*, *Dia*, *Dia*. Aangezien de medici van Salerno de namen van hun composita veelal uit het voorvoegsel *dia*-en de naam van het voornaamste bestanddeel op bouwden zoals bijv. *Diatragacanthum*, *Diapenidion*, *Diamargariton*, *Diacitonium*, *Diaturbith* en ook *Unguentum Populeum* reeds in de middeleeuwen bekend was, is de samenhang tussen opschrift en inhoud van de pot zonder meer duidelijk. De bekende voorstelling van een apotheek als fresco op het slot Issogne uit het einde der 15^e eeuw toont ook vele potten met duidelijk zichtbare opschriften.

(1) K. GANZINGER : *Zur Geschichte des Apothekenstandgefäßes*. Deutsche Apotheker-Zeitung 1959, p. 287-288.

GENEESMIDDELEN

Behalve uit de oude pharmacopeën, in dit geval dus uit het Antidotarium Nicolai, de medicine van Yperman, het boec van broeder Thomas en middeleeuwse medische verhandelingen als de Cyrurgie van Yperman, de leringen van Urinen, Jacob van Maerlants der Nature Bloemen en de door de Vreeze verzamelde middelnederlandse recepten, krijgen wij ook een beeld van de gebruikte geneesmiddelen uit de vorstelijke en stedelijke rekeningen. Helaas is uit België nauwelijks iets bekend op dit gebied en moet ik mijn voorbeeld in het noorden zoeken : Het hertogdom Gelderland is aangewezen om ons een beeld te vormen van de geneesmiddelen die in de middeleeuwse apotheken verhandeld werden. Hier immers zijn de rekeningen van de hertogen bewaard gebleven, waaruit de verschillende leveranties door apothekers blijken. In 1389 levert „Meister Jan abteker ende medico” te Arnhem” gebackens kruitz geheiten perletuirs” voorts „wits gebackens kruytz ende roeds”. Gebakken kruid is vermoedelijk een gebak bereid uit een mengsel van kruiderijen of specerijen en suiker (1). Dezelfde meester Jan levert tragien dat zijn suikerwerken (bonbons) maar ook eigen gemaakte waskaarsen en witte en rode rozenbladeren. In 1409 moest men naar Zwolle om twee granaatappelen te halen „in der apteken”.

We zien dat niet alleen oranje appelen, granaatappelen, dadels, amandelen en dergelijke buitenlandse vruchten maar ook alle mogelijke kruiden en specerijen, zowel voor de geneeskunde als voor de keuken, maar zelfs confituren, suiker- en banketwerk uit de apotheek betrokken wordt. Wanneer de vorstin „queedecruyt” gaat laten maken levert de apotheker de kweeën, gember, kaneel, kruidnagelen, galigan, foelie, nootmuskaat, grein (een soort peper) en honing.

In 1441 wordt te Arnhem aan Goessen van der Gruuthuis op reis medegegeven aan ”specerien uut der Apteken vuer der pestilentien die onderweghen regierde, kneel, gengber ende polver vuer die pestilentie”.

Om de sortering nog te vergroten levert Priemens apteker te Nijmegen in 1513 het stadsbestuur „papier, perkament, seylgairn en segelwas”.

Maar naast dit alles is de apotheker ook de leverancier van wijn, in het bijzonder kruidenwijnen en niet slechts is hij de leverancier maar men kwam bij hem een wijnfuif geven.

1393 Arnhem „die Burgemeisteren mitten Apoteeker aten”.

1401 Burgemeesteren van Hamburg onthaald op ii.quart Ypocra uter Apteken”.

1451 Arnhem „Burgemeisters mit veel van der Schepenen tot Meister

(1) F. E. J. M. BAUDET: *De maaltijd en de keuken in de middeleeuwen*. Leiden z.j.

Harmans den Apteker en schenckten der Tolner Tengnegel xxi quart Roetswijns”.

Uit zijn pharmaceutische praxis aureus moge de volgende voorbeelden worden aangehaald :

1401 Arnhem „Meister Henrich” levert „alrehande Medicinen tot behueff m.l.Here den Got genade binnen der alingen tyt, dat he’t Arnhem zick gelegen hat”.

1406 Nijmegen Derich van Asperden levert de geneesmiddelen aan Hertog Reinald op het huis Rozendaal.

1419 Arnhem Meister Henrich doen maecken Specerie ende Medicyn voir m.gen.Heren lyff.. irst i.pont de Aromatico Rosarum, vergult van fynen golde... Ende i.pont Terra Sandali”. In hetzelfde jaar „yn der Apoteken tot Arnhem ..tot behueff mynre gnedige Vrouwen tegen die pestilentie. Ende hoeren genaden gesant tot Grave. Irst eyn doese mit vergulden gebacken cruden. Ende eyn doese mit tragien die vergult was. Ende twee bussen mit pillen, der eyn vergult was. Ende eyn kruyck mit gebranden wateren. Ende eyn lederen sack tot clareit mit pulver. Ende noch enen lederen sack mit pulver. Ende noch eyn busse mit vergulden crude, off driakel. Ende noch twee poma ambre”. (bolleken, in de apotheek aangeduid als poma, waarin een sponsje met allerlei aromatica, waaraan men telkens moest snuiven, was als voorbehoedmiddel tegen de pest zeer geliefd.)

In een rekening uit 1438 wordt nog vermeld dat „voer mynre genediger Vrouwen” geleverd is „wegebreden water, een unguentum, een meydranck, een electuarium aureatum, aqua camphorata en lac virginum.”

1460 Arnhem Jan Adriaens apteker, wordt bij bevelsbrief van de hertog, met de door de geneesheer Philips geordonneerde medicijnen naar Grave, bij de zieke koningin Maria van Schotland ontboden.

1468 Nijmegen Hertog Albrecht laat de apotheker Rolof tweemaal een bus „gulden kruits” benevens een pond Dionyss Confijt op Kasteel Buren leveren.

Uit België kan ik slechts het volgende aanhalen : In de stadsrekeningen van Brugge komt een dergelijke passage voor :

1331 Van drie pond zuk rosaets en van iij pond tragien, van ½ ponde ghenghebers, ene onse soffraens en van ij pond poeders dat Willem vande Stove met hem voerde te Parijs....xliiij

In Antwerpen was reeds in 1422 de verkoop van geneesmiddelen zonder dat deze door de dekens van de Meersse gekeurd waren verboden.

GROOTHANDEL

Op het einde van de 13^e eeuw wordt Brugge het centrum van de handel voor het noorden en al spoedig (1317) organiseerden de Italianen een jaarlijkse expeditie naar Vlaanderen. Zij brachten naar Brugge de producten uit Indie en de Levant en namen die van Duitsland en de Balkanlanden mee terug. De groothandelaar in specerijen enz. was de kruidenier. In Brugge oefenden zij hun beroep uit in de Cruydhalle, waarin 32 kamertjes waren. Het reglement van 1316 verbiedt verkoop buiten de hal onder 60 pond van peper, gember, kaneel, suiker, zoethout, amandelen, rijst, comijn, anijs, wierook, laurierbessen, maar ook van was, katoen, grein, aluin uit de kerkelijke staat, kwikzilver, zeep, tin, zwavel, auripigment en lak; van kruidnagelen, nootmuksaat, saffraan, cubebe, foelie, galygaen, zedoer, greyn de paradijs, cardamom en lange peper onder 25 pond.

Toen aan het einde van de 15^e eeuw de weg naar Indie over zee ontdekt werd door de Portugezen kwam de wereldhandel in hun handen. De Italianen vestigen in Brugge de eerste koopmansbeurs. Het huis van de familie van der Beurze diende tot onderkomen aan de vreemde kooplieden en als opslag voor hun goederen (afb. 15).

Na het verval van Brugge in de eerste helft van de 15^e eeuw nam Antwerpen haar plaats in. De Italianen brachten in 1485 op zijn laatst het gebruik van de beurs hiernaar toe over. De naam ging met de zaak over.

De oudste pharmaceutische ordonnantie van Antwerpen (1) liggen dan ook geheel op het gebied van de groothandel. Reeds in 1422 stelde de Meersse een reglement op tegen de inbreuken op het juiste gewicht en de hoedanigheid der waren. In 1499 wordt een keur uitgevaardigd op de bereiding van de theriak waaruit blijkt dat de grondstoffen eerst gekeurd moesten worden terwijl ook tijdens de bereiding toezicht gehouden werd. De vervaardigde theriak werd in verzegelde vaten verpakt. De vervaardigers werden beëdigd. Het recept voor deze „tyriacam dyateseron” werd op een bord in de meerssekamer opgehangen.

Eerst in 1517 wordt deze keur uitgebreid met een zuiver pharmaceutisch gedeelte, niet slechts handelende over de bereiding van de theriak in het groot, maar ook over de bereiding van Salven en emplastren en andere confectien der speceryen ende appotecarien.

(1) D. A. WITTOP KONING : *De oudste pharmaceutische ordonnantie van Antwerpen*; Pharm. Tijdschrift voor België, 33 1956, p. 249.

SLOT

De geschiedenis gaat niet met schokken en zo mogen wij dan ook weer niet zeggen dat in 1500 de middeleeuwen plotseling eindigen. Op ons gebied is dit een weinig later. We hebben gezien dat de wettelijke bepalingen in 1517 te Antwerpen en in 1519 te Amsterdam zich uitvoerig met de pharmacie gaan bezig houden. Ook zagen wij dat in 1515 te Brussel het eerste voorschriftenboek in druk verscheen.

Deze symptomen staan niet op zichzelf, de geneeskunde gaat zich los maken van de theorie van de humores van Hippocrates en Galenus, Paracelsus stelt hiertegenover dat ziekte een verstoring is van de chemische processen in het lichaam, dat door chemische geneesmiddelen te herstellen is; de botanie keert terug naar de natuur, de renaissance, de wedergeboorte van het onafhankelijk denken breekt zich baan.

Afb 1 Miniatuur uit het Antidotarium Magnus

Afb. 2 Miniatuur uit het Antidotarium Magnus

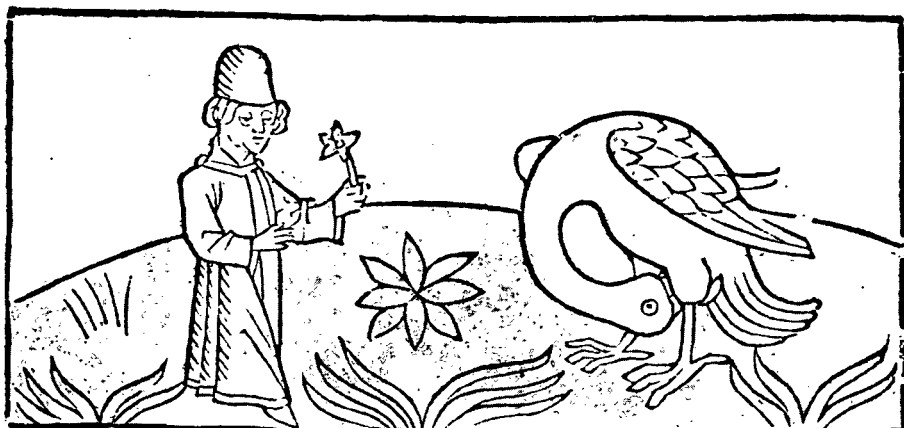

Afb. 3 Miniatuur uit het Antidotarium Magnus

Dlicht d'apotekers.

Afb. 4 Titelprent van „dlicht d'apotekers” Brussel 1515

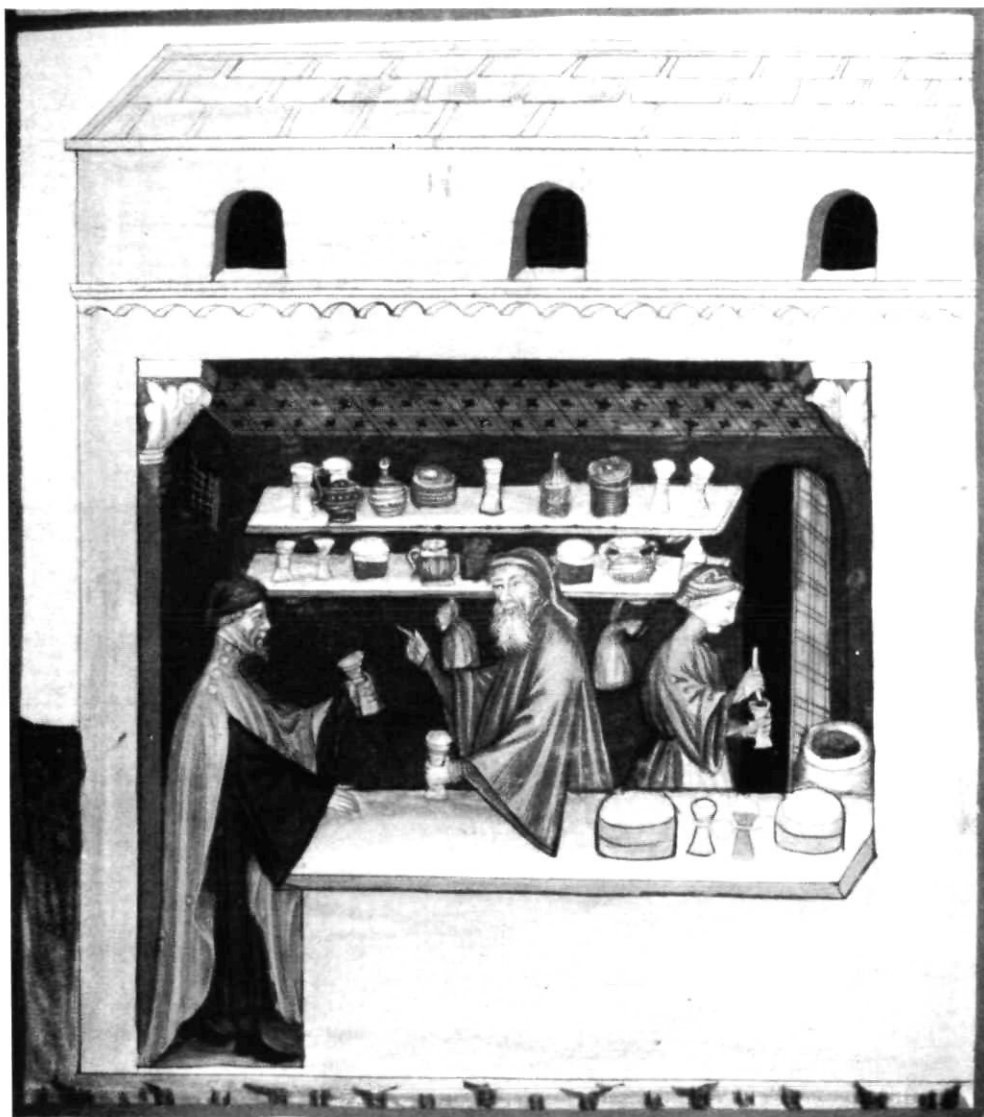

Die ouvaer is nae der ouder wet een onreyn voghel ba
 uen allen voghelen want si altoes van onreyn crenghe
 die opt ouer der zee ende der waterē ligghen gheuort
 wort ende si reynicht hooz seluē mit hore beek en eet oeck eper
 der serpeten. ¶ Het was een aptecker die een ouvaer vinck ende
 wanttet een onreyn voghel is woude hise reyn maken op dat
 menle nadē ghebode di ouder wet soude moghen eten ende set
 tedese in die apoteeck op datse daer of wel soude rupken van
 die crupde en oec ghereynicht soude werden vā die medicinen
 Mer die welrupkende crupdeē smaecte hooz niet en begheer
 de meer te hebben die stinckende kreghen. Daer om liep si hep
 melick wech wt die apoteeck want si hooz liet duncken dat si
 niet langher en mochte leuen van dye costelike repne krupden
 En keerden weder tot hooz onreynicheyt en eynde hooz leuen
 daer in en leyde. ¶ Dat mi smaect hou ic vooz goet • en wil
 niet beters oec wattet doet Aldus doen oec onreynen en onreyn
 sche menschen die indē stanck der onsuuerheyt staē en ghewē
 net sijn inder quader begheerlicheyt. Daer om en wille si anders
 niet noch anders pet en smaket hē van hertē • En al iset dat si
 by tyde een weynich daer of ghetoghē warden si lopē nochtāt
 haestelike wed totter lelicheyt als die hont tot sijn wtgehoor
 de stac ende dat verken in dat slyck. Daer om seyt Iheronim⁹
 Wee den gheen die sijn leuen in onsuuerheyt eyndet Wee den
 gheen die dan heeft dat eynde der onsuuerheyt

¶ Van die pellicaen ¶ Dialogus een ende sleuentich.

Afb. 6 Open apotheek uit het livre du Gouvernement des Princes

Afb. 7 Miniatuur, voorstellende het interieur van een 13de eeuwse apotheek

Afb. 8 Miniatuur uit de „Canone Maggiore” van Avicenna, een Hebreeuwse vertaling van het Arabische handschrift, uit de Universiteitsbibliotheek van Bologna

Afb. 9 Apothekerspot, Faenza, versierd met oosterse motieven

Afb. 10 Miniatuur met Spaanse apothekerspot

Afb. 11 Potinari altaar Hugo v. d. Goes (1435 - 1482)

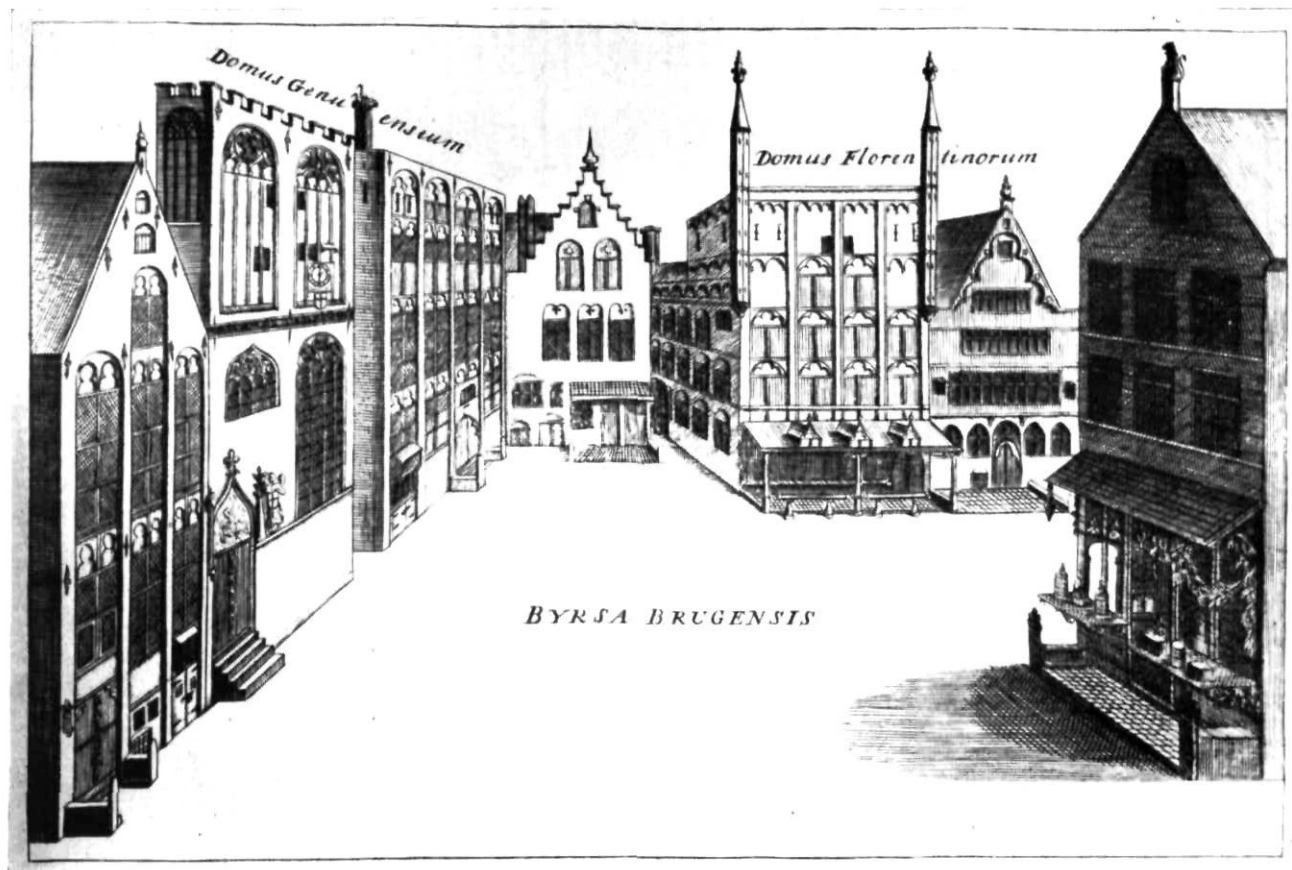
Afb. 12 Apothekerspotten Valencia omstreeks 1500

Afb. 13 Hortus Sanitatis 1496

Afb. 14 Houten busjes met wapens en opschriften $\pm$ 1500

Afb. 15 Brugge „Bursa Brugensis” A. Sanders

